

Mirjam Mencej: *Coprnice so me nosile: raziskava vaškega čarovništva v vzhodni Sloveniji na prelomu tisočletja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2006. (Zbirka Županičeva knjižnica; 18)

Znanstvena monografija *Coprnice so me nosile: raziskava vaškega čarovništva v vzhodni Sloveniji na prelomu tisočletja* je tretja knjiga dr. Mirjam Mencej, izredne profesorice za folkloristiko in primerjalno mitologijo na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo FF v Ljubljani. Znotraj svojega raziskovalnega dela se ukvarja predvsem z verovanji, primerjalno mitologijo, nižjo mitologijo, čarovništvom in s povedkami. Plod njenega raziskovanja mitologije sta knjigi *Voda v predstavah starih Slovanov o posmrtnem življenju in šegah ob smrti* (1997) in *Gospodar volkov v slovanski mitologiji* (2001), z raziskovanjem čarovništva pa je povezana njena tretja knjiga *Coprnice so me nosile*. V nasprotju s prejšnjima dvema knjigama, ki temeljita predvsem na primerjavah literature in pisnih virov, predstavlja osnovo tretje terenska raziskava, ki jo je avtorica s pomočjo študentov etnologije in kulturne antropologije opravila v letih 2000 in 2001 na podeželskem območju vzhodne Slovenije na meji s Hrvaško, kjer se ljudje še vedno večinoma ukvarjajo s poljedelstvom in živinorejo.

V knjigi ne navaja krajev zapisov zgodb niti imen okoli 150 informatorjev, saj bi lahko razkrivanje omenjenih podatkov zaradi občutljivosti tematike vplivalo na odnose v skupnosti. Pripovedovalci so bile osebe, ki so imele neposredne izkušnje s čarovništvom ali so o tem slišale pripovedovati druge, pri čemer so nekateri v obstoj čarovnic verjeli, drugi pa ne. Časovno raziskava sega v čas od srede do konca 20. stoletja. Avtorico zanima, kateri čarovniški postopki so bili na izbranem območju najbolj razširjeni, pridobljene podatke pa ves čas primerja s podobnimi podatki z ostalih delov Slovenije, pa tudi z izsledki drugih evropskih študij o (vaškem) čarovništvu.

V uvodnem poglavju avtorica spregovori o možnih izvoriščih čarovništva in še posebej o njegovi socialni plati, predstavi pa tudi dosedanje raziskave evropskega vaškega čarovništva.

Sama se v knjigi največ ukvarja z analizo različnih aspektov in segmentov čarovništva, pri čemer jo zanimata predvsem socialni in nadnaravni kontekst čarovništva. Socialno plast čarovništva razume kot čarovništvo, usmerjeno proti soljudem znotraj skupnosti. Med osrednjimi akterji socialne plasti čarovništva srečamo sosedsko čarovnico, vaško čarovnico in vedeževalca, ki se ukvarja z obrambo proti čarovnicam. Škodljiva dejanja čarovnic največkrat potekajo s pomočjo magijskih tehnik oz. dejanj, skozi pogled, govor, dotik, dar ... Najbolj razširjena tehnika škodovanja na obravnavanem območju pa je zakopavanje raznih predmetov na njivo, v vinograd, hlev, pod prag hleva, hiše ali tramove hiše, odvisno od tega, komu ali čemu so želeli povzročiti škodo. Zakopani predmeti naj bi povzročali škodo, bolezen ali smrt pri kokoših in živini, slabo letino v vinogradu ali na njivi, spor v družini ali vasi. Na raziskovanem območju so največkrat zakopavali jajca in kosti.

Znotraj čarovništva ima lahko posebno moč tudi govor, pri čemer se na obravnavanem območju pojavljata dva načina govora, ki imata moč škodovanja: grožnja in hvala, ki naj bi imeli po mnenju informatorjev še posebej slabe vplive na otroke in mlado živino. Znana so tudi prepričanja, da lahko nekateri ljudje s pomočjo pogleda povzročijo škodo drugemu človeku ali njegovemu imetju. Na raziskovanem območju naj bi zli pogled najbolj učinkoval na male otroke in mlado živino. Eden od načinov delovanja čarovnice je bil tudi zli dar, ki pa se je, podobno kot zli dotik, na raziskanem območju pojavljal le redko.

Avtorica spregovori še o magičnih načinih kraje mleka (vplivu na mlečnost živali; nadnaravna kraja mleka; kraja mleka v podobi živali ali s pomočjo živali) in o povezavah čarovnice z žabo, kot živalski pomočniki pa se na raziskovanem območju največkrat omenjajo ščurki, murni in močeradi. Predstavljena so tudi verovanja o magični kraji pridelka (pšenice) s pomočjo vleke rjuh. Sicer pa naj bi čarovnice imele še sposobnost ustavljanja živino oz. vprego ali ljudi na poti, povzročati nevihte, točo, neurja ter preprečiti pogin živine (svinj) ob zakolu.

Znotraj socialnega konteksta čarovništva sta predstavljena dva tipa čarovnic: sosedska in vaška. *Sosedska čarovnica* naj bi povzročala škodo sosedu, pri čemer naj bi bila osrednja razloga zavist in medsosedski spori. Na raziskanem območju so največkrat povzročali škodo sosedom s pomočjo zakopavanja predmetov, včasih pa so tovrstna dejanja sosedom le pripisovali, pri čemer sosed čarovnici svojega suma niso priznali in so se obnašali, kot da je vse "normalno". Večinoma naj bi šlo za neupravičene obtožbe.

Avtorica ugotavlja, da sicer meja med sosedsko in vaško čarovnico ni nujno povsem jasna, saj je *vaška čarovnica* nekako na meji med zavistjo sosedskih čarovnic in demoničnostjo nočnih čarovnic. Iz zavisti storjena dejanja so ljudje "napihnili" in jim pripisali demonične, nadnaravne lastnosti; vaške čarovnice so imele vlogo vaškega grešnega kozla. Sicer se pojem vaške čarovnice največkrat povezuje s kopičenjem bogastva – čarovništvo so največkrat pripisovali ženskam, ki so bile uspešne pri gospodarjenju, ki so dosegale več pridelka kot okoličani. Vaške čarovnice naj bi imele tudi značilen zunanji izgled (stare, grde, z bradavicami, čudnim nosom, telesnimi hibami, škrbaste, umazane, neurejene, oblečene v črno, s posebnim pogledom ...) in značilno obnašanje (zlobne, prepirljive, sitne, asocialne ...). Bile naj bi revne, čarovniško

znanje pa naj bi se prenašalo znotraj družine, pri čemer je možen prenos z učenjem, dedovanjem ali s pomočjo čarovniških knjig. Čarovnice morajo pred smrtjo svoje znanje prenesti na drugega človeka, zato naj bi bilo njihovo umiranje mučno in dolgotrajno, smrt ali pogreb pa naj bi spremljali nenavadni fenomeni kot ropot, strele, grmenje ... Vlogo vaške čarovnice so včasih pripisovali tudi vaškim zdravilkam. Ljudje so se vaški čarovnici izogibali, ker so se je bali, če pa so jo že srečali, so bili z njo prijazni.

Za zaščito pred čarovnicami so bili med ljudmi znani razni preventivni postopki (izogibanje čarovnicam, prijazno obnašanje, kropljenje z blagoslovljeno vodo, prepoved obiskovanja malih otrok in mlade živine, uporaba kovinskih predmetov in kmečkega orodja za zaščito pred točo ...). Poznani pa so bili tudi postopki, s pomočjo katerih so lahko omilili oziroma izničili že storjeno škodo, povzročeno s pomočjo zakopanih predmetov, zlega hvaljenja in zlega pogleda. Zakopane predmete so uničili (sežgali), se jih kako drugače znebili ali jih vrnilo lastniku. Zle poglede in hvaljenje so predvsem pri otrocih in mladi živini izganjali z "utapljanjem urokov" s pomočjo koščkov žerjavice, ki so jih potapljali v vodo in jih potem metali čez ramo. Krastače kot predstavnice čarovnic so nabili na vile, kole, pribili na vrata ... ali jih sežgali. Ob zaustavitvi živine so čarovnici zagrozili ali jo prekleli. S pomočjo nekaterih od naštetih postopkov so lahko čarovnico tudi identificirali.

Po pomoč pred čarovnicami so se obračali tudi na osebe, na primer na duhovnika in vedeževalca – nasprotnika čarovnic. Za zaščito pred čarovnicami so duhovniki blagoslavljali njive, hiše, hleve ... Na vedeževalce so se obračali predvsem v primerih, ko je šlo za večjo gospodarsko škodo ali za zaporedje različnih nesreč (umiranje, bolehanje, neješčnost živine, nemlečnost krav ...). Na raziskanem območju so obiskovali vedeževalca zunaj domačega kraja. Medtem ko so v vlogah sosedske in vaške čarovnice nastopale predvsem ženske, so med nasprotniki čarovnic – vedeževalci prevladovali moški. Vedeževalci so najprej preverili, če gre za čarovniška dejanja, nevtralizirali negativne vplive čarovništva oziroma dali napotke, kako naj ogrožena oseba prekine negativne vplive, lahko so tudi identificirali čarovnico in ji včasih "vrnil" čar. Vedeževalci so lahko pomagali, znali pa so tudi škodovati.

V knjigi je predstavljena tudi *nadnaravna plast čarovništva*, povezana z *nočno čarovnico*, ki se bistveno razlikuje od vaške in sosedske čarovnice. Po pripovedovanju informatorjev naj bi do srečanj s čarovnico kot nadnaravnim fenomenom največkrat prihajalo ponoči, pri čemer imajo nočne čarovnice nejasno podobo, podobo svetlobe ali so le nevidno prisotne.

Ljudje naj bi se z njimi največkrat srečevali v gozdu, na križiščih ali v bližini vode, posledice nočnih srečanj z njimi pa so bile lahko blokada poti, izguba poti, nerazložljiv premik položaja ... Pred nočno čarovnico so se ščitili z narobe obrnjenimi oblačili, s pomočjo urina, krščanskih simbolov, obrambnega govora in preklinjanja. Zanimivo je, da naj bi se z nočnimi čarovnicami, ki so bile največkrat ženske, srečevali predvsem moški.

Na raziskanem območju je avtorica zabeležila kar nekaj povedk o srečanjih z nočnimi čarovnicami, ki naj bi bile povezane s konstrukcijo časa in prostora, ter povedke

o čarovnicah, ki niso del verovanjskega sistema. V posebnem poglavju je predstavljeno še prepričanje o nadnaravni moči duhovnikov, ki lahko vplivajo na točo in dež.

Knjiga *Coprnice so me nosile* je rezultat prve slovenske temeljiteje etnološke/ antropološke raziskave čarovništva na določenem območju Slovenije. Avtorica na terenu zapisane pripovedi ves čas primerja s primerjalnimi podatki z drugih slovenskih območij in tudi mnogo širše. In prav presenetljivo je, kako podobne predstave so razširjene. Preseneča tudi dejstvo, da so se izročilo in predstave o čarovništvu ohranile vse do konca 20. stoletja. Avtorica je čarovništvo predstavila kar se da celostno, kot socialni oz. družbeni konstrukt in nadnaravni fenomen, in o njem zbrala še živeče povedke. Pomembna odlika knjige je tudi zelo obsežno primerjalno slovstvo in primerjalni pristop. Delo vsebuje še obširen seznam literature, indeks in povzetek v angleščini. Pri knjigi *Coprnice so me nosile* gre nedvomno za nov pristop pri raziskovanju vaškega čarovništva pri nas in tudi širše.

386

Nena Židov

Jelka Pšajd (ur.): Če klonkaš, sa ti opre: življenjske zgodbe iz Porabja. Murska Sobota: Pokrajinski muzej Murska Sobota, 2007, 211 str.: ilustr. (Zbirka: Življenjske zgodbe; 1)

V Pokrajinskem muzeju Murska Sobota so leta 2003 začeli z načrtnim zbiranjem življenjskih zgodb. Gre za dolgoročni projekt pod vodstvom kustodinje, etnologinje Jelke Pšajd, ki je na pobudo Marije Makarovič začela zbirati življenjske zgodbe v Pomurju in Porabju. Tako je v obdobju 2004–2005 zbrala enajst življenjskih zgodb z obrobja slovenskega etničnega ozemlja, Porabja.

Pri terenskem delu se je opirala na enotni vprašalnik Marije Makarovič, zlasti pri vprašanih s področij, kot so: starši, družina, otroštvo, mladost, po poroki ipd. Držala se je časovnega zaporedja, življenjskega sosledja, medtem ko so se posamezne teme izoblikovale preko pripovedovanja informatorjev. S tem je začrtala svojo lastno metodo, ki temelji na sledenju pripovedovalčevi zgodbi. Kot je sama povedala, ni vztrajala pri temi, če je opazila, da pripovedovalca ni pritegnila oziroma da o njej ni hotel govoriti, saj trdi, da je "bistvo življenjskih zgodb dati možnost ljudem, da zgodbo povedo na način, ki si ga izberejo sami" (Predgovor, str. 7).

Pšajdova se je zavestno odločila, da bo zbrala življenjske zgodbe iz vseh porabskih vasi, da bi bilo območje s slovenskim življenjem geografsko zaokroženo. Pri iskanju informatorjev so ji pomagali sodelavci Zveze Slovencev na Madžarskem, zlasti gospa Klara Fodor, ki kot domačinka dobro pozna ljudi. Pri izboru informatorjev je Fodorjeva upoštevala merila Pšajdove: pripravljenost ljudi, znanje porabskega narečja (naravni govori), starost (čez 60 let).